

Tomàs Martínez Romero, *La literatura profana antiga i el Cançoner satírich valencià*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, 160 pp.

En les darreres dècades molts estudis literaris han revisat denominacions i perioditzacions que han estat aplicades a la història de la literatura catalana. L'aplicació de determinades etiquetes sovint ha provocat una visió parcial de la producció literària, amb un enquadrament més forçat que real i uns esquemes preconcebuts que han reduït i simplificat l'anàlisi de les obres de molts autors. Per això, en els darrers anys, s'ha fet una aposta decidida per l'ús de nomenclatures que homogeneïtzen la història literària catalana a la història de la literatura europea, i termes com «tardor medieval», «literatura del Renaixement» o «literatura barroca» han superat altres denominacions reduccionistes i poc representatives.

Tanmateix, encara moltes etiquetes resten vigents des de començaments del segle xx, relatives a gèneres, obres i autors, i no han gaudit d'una revisió tan aprofundida com ho han fet les etiquetes historiogràfiques. Moltes estan relacionades amb l'entorn valencià cinccentista, termes com ara «estil de valenciana prosa» —ja rebut per Ferrando—,¹ o «escola satírica valenciana» —etiqueta literària de què ara Tomàs Martínez s'ocupa— encara es fan servir per a al·ludir a un estil de prosa suposadament homogeni en el primer cas, i a un grup d'autors que conreen obres de temàtica profana i burlesca en el segon. Tan necessària com l'homogeneïtzació dels períodes literaris és, doncs, la revisió d'etiquetes —i d'estereotips— que encara recauen sobre les produccions de temàtica profana sorgides a la València del segle xv i començaments del xvi. Una denominació reduccionista, com ara la d'«escola satírica valenciana», ha dificultat l'anàlisi de les obres individualment i, encara més, les ha considerades un producte aïllat de la tradició literària prèvia i coetània. Cal només parar atenció a l'inici del capítol dedicat a la qüestió en la *Història de la Literatura Catalana* de Rubió (1984: 452)² per veure la fermesa amb què la idea ha estat defensada: «Mereix el nom d'escola».

En *La literatura profana antiga i el Cançoner satírich valencià*, Tomàs Martínez revisa la qüestió des d'aquesta òptica: analitza diversos aspectes de les obres que s'han considerat les representatives d'aquest tipus de literatura —les editades en el *Can-*

1. A. Ferrando i Francés (1993) «Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura catalana», *Caplletra* 15, pp. 11-30.

2. J. Rubió i Balaguer (1984 [1953]) *Història de la Literatura Catalana*, vol. 1. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

çoner satírich valencià per Miquel i Planas—³ i les relaciona amb les tradicions i els gèneres literaris amb què presenten similituds i paral·lelismes. El títol és, doncs, ben representatiu de l'objectiu principal de l'autor: establir un *continuum* entre aquestes obres valencianes i la literatura profana antiga. El llibre és una compilació de treballs que havien vist la llum prèviament i que ara, revisats i aplegats, ofereixen una visió general que aporta una nova percepció sobre el conjunt de les obres i sobre algunes en concret, ja que contribueix a l'estudi puntual d'alguns texts que no compten amb massa bibliografia crítica específica. El volum, doncs, permet comprovar com Tomàs Martínez ha dedicat una atenció continuada a la literatura d'aquest cicle, ha meditat i analitzat diferents vessants de la qüestió en diverses ocasions, i ara, ens posa a l'abast una obra completa i rigorosa que permet una aproximació diferent a la literatura profana còmica i burlesca de les darreries del segle xv i començaments del xvi.

L'obra s'estructura en nou capítols, precedits d'un pròleg de l'autor on declara les motivacions que l'han portat a la publicació del volum, i seguits d'un apartat bibliogràfic exhaustiu sobre el cicle literari analitzat. Els dos capítols inicials són més generals i versen sobre el conjunt de les obres de temàtica comicoburlesca relacionant-les amb altres obres de la tradició catalana i europea. La resta se centra en l'anàlisi d'aspectes més específics relatius a les obres estudiades.

La primera aportació, «De la categorització a la individuació del *Cançoner satírich valencià* de Miquel i Planas», és un treball clau per a exposar l'objectiu del llibre. Tomàs Martínez reflexiona sobre la gènesi de l'etiqueta «escola satírica valenciana», sorgida arran de la publicació del *Cançoner satírich valencià* per Miquel i Planas. Reflexiona sobre l'arbitrarietat del conjunt del cançoner, ja que la selecció d'obres arreplegades es deu a la voluntat de l'editor i no a cap motiu fonamental que sostinga la inclusió d'aquests i no d'altres texts de temàtica burlesca i sexual —que sembla ser l'únic punt en comú de les obres que l'integren. El terme d'*escola satírica* esdevé, doncs, poc idoni i versemblant, en pressuposar que els texts responen a la voluntat programàtica d'una escola. Martínez analitza la compilació i argumenta com moltes de les obres no presenten ni tan sols una voluntat estrictament satírica, ja que molts dels elements que s'han considerat transgressors no s'hi poden interpretar com a tals si tenim en compte que apareixen dins la trama ficcional que en cap moment tracta de reproduir les opinions veritables de llurs autors. En paraules de l'autor, limitar-nos a

3. R. Miquel i Planas, ed. (1911) *Cançoner satírich valencià dels segles xv i xvi*. Barcelona, F. Giró.

«una anàlisi o una comparació entre totes aquestes obres que només tinga en compte la comicitat, l'obscenitat o la burla dels seus versos, minimitzen clarament la categoria dels nostres escriptors i ens equivoquem a l'hora de la seua adscripció literària, que ha de tenir en compte altres produccions més enllà de les estrictament valencianes i també la conjuntura cultural de les últimes dècades del xv» (29).

En el segon capítol, «En el món dels *fabliaux*», Martínez tendeix ponts entre la tradició dels *fabliaux* i les obres del *Cançoner*, i troba punts de contacte «més enllà de la burla, l'obscenitat i la comicitat» (34), especialment en el *Col·loqui de dames* i *Lo somni de Joan Joan*. Malgrat les diferències, l'anàlisi li permet afirmar que les obres valencianes del *Cançoner satírich* participen del mateix corrent cultural i literari que Chaucer o Boccaccio, i que prèviament trobem «en els *fabliaux*, els goliards, la rica tradició medieval llatina i romànica de vocació transgressora, paròdica i satírica» (42).

La resta de capítols de l'obra responen a l'altra de les reivindicacions fonamentals del volum: la necessitat d'analitzar les obres del *Cançoner satírich* separatament, cosa per la qual hi inclou treballs que tracten diferents aspectes de les obres, moltes de les quals no compten amb gaires estudis recents a banda dels esmentats per Martínez. Així, en el tercer capítol, «*Lo somni de Joan Joan*, Corella i el *Tirant* (43-61)», analitza els ressons de Martorell i de Corella presents en les pàgines de *Lo somni* de Gasull. Els punts d'encontre no són d'intertextualitat directa, però es posa de manifest com aquestes obres formaven part del bagatge literari previ que Gassull posseïa; de la mateixa manera que trobem ressons de *Lo somni de Joan Joan* en *La vesita* de Ferrandis d'Herèdia. Comptat i debatut, Martínez evidencia, en la mateixa línia dels treballs anteriors, com *Lo somni* no és una obra aïllada del context literari precedent i posterior, i excedeix, doncs, el corrent satíric al qual tradicionalment es limita la seua adscripció.

Al quart capítol, «Un món de transgressions: El *Col·loqui de dames*», es relativitza el caràcter provocatiu de l'obra anònima a partir de l'estudi de les referències sexuals, socials, espirituals i simbòliques que adoben l'obra. Segons Martínez, aquestes són reflexos de la societat d'aleshores —tot i que potser marginals— i també presents, en diferent grau, en altres obres de la tradició del gènere. L'anàlisi es clou amb un revelador acarament entre *El Col·loqui* i *La Celestina*, ja que en ambdues obres, i malgrat les diferències, trobem la presència d'aquests referents marginals que devien ser vius en la societat de l'època.

En el capítol cinqué s'ocupa monogràficament de *L'obra per los vells*, de Joan Moreno (81-91). Introdueix breument el contingut i el caràcter de l'obra, i hi inclou

l'edició del text que no en comptava amb cap altra que partira del manuscrit original a banda de la que Miquel i Planas inclogué en el *Cançoner satírich valencià*. El capítol doncs, és una aportació fonamental per al coneixement i la difusió del text de Moreno.

En el sisé, «Ecos mèdics i literaris d'una pestilència medieval: *La brama dels llauradors* i l'*Espill*», analitza el motiu de la «pestilència» present en les dues obres literàries. El tòpic és antic i recurrent en la història de la literatura ja des de Lucreci, però malgrat que diverses onades de la malaltia assoliren els nostres indrets, no és massa freqüent trobar ressons literaris del fenomen en la tradició catalana. Aquestes dues obres, doncs, en són l'excepció, ja que «allà la pestilència pot servir de punt d'inici o d'excusa per a la narració» (99). L'estudi s'inicia amb unes consideracions sobre el paper que podia dur a terme la literatura de *divertimento* en la prevenció de la malaltia, ja que els tractats contra la pestilència recomanaven prevenir l'ociositat. A partir d'aquestes premisses, moltes de les obres construïdes arran d'aquest motiu literari, com ara el *Decameró* —obra amb la qual cerca paral·lelismes i divergències— adquireixen un valor èticomoral com a font de plaers honestos. En cap de les obres valencianes la pesta no és un element actiu que condiciona la narració, però, segons Tomàs Martínez, la inclusió del motiu permet crear una relació entre la realitat i la ficció construïda i, a banda d'inserir totes dues obres en la llarga tradició de texts que fan servir el tòpic, obrin noves possibilitats interpretatives.

Els dos capítols següents s'ocupen de *La brama dels llauradors de l'horta de València* de Jaume Gassull. En el seté, «*La brama* i el llenguatge de la revolta», exposa algunes claus de la gènesi i de l'estructura de l'obra, sorgida com a resposta en un debat literari amb Bernat Fenollar, i farcida d'elements versemblants que potser Gassull obtingué de la seua experiència vital com a testimoni de revoltes camperoles provocades per la pesta o la fam. En el huité, «Un lector siscentista de *La Brama*», Martínez analitza el manuscrit 88 de la Biblioteca de Catalunya, datat a finals del segle XVI, que conté íntegrament i exclusiva la composició de Gassull. L'estudi es revela molt interessant per dos motius: en primer lloc, de l'anàlisi del manuscrit es podria considerar que havia estat copiat d'un testimoni anterior a l'edició del 1561 (de la qual parteixen totes les edicions modernes), tant per les lliçons divergents que hi presenta com, especialment, per les traces d'un vers de la composició que no apareix en l'edició impresa de 1561; i, en segon lloc, perquè les anotacions llatines que el lector i copista siscentista escriu al marge indiquen que hi féu una interpretació del text en clau bíblica. Com afirma Martínez, aquest fet «confirma les latències possibles i les diverses lectures potencials;

i amb això, la multiplicitat d'enfocaments i d'interpretacions més enllà de la uniformitat que durant anys se li havia atorgat en voler-la presentar limitadament» (127).

El nové i darrer capítol, «L'obra profana d'Andreu Martí Pineda i la literatura valenciana a la primera meitat del XVI», versa sobre les dues obres d'aquest autor incloses en el *Cançoner* de Miquel i Planas: els *Consells a un casat* i els *Consells a una casada*. Ja en el capítol inicial del recull Martínez havia apuntat la categorització indeguda de les obres de Pineda i de Valeri Fuster com a obres de caràcter satíric. Les composicions de Pineda cal emmarcar-les en l'anomenada literatura de matrimoni, molt conreada al segle XV i XVI. Així, Martínez esbossa les motivacions del text, les claus de les composicions, els lectors i destinataris a qui s'adreça, i el corrent a què s'adscriu, molt en voga al segle XVI com a conseqüència de les propostes humanistes que vetllaven pel millorament de l'home. Entre les aportacions més interessants, novament aquelles que posen de manifest els punts de contacte de l'obra de Pineda amb altres obres del gènere, com ara *De institutione feminae christianae* de Joan Lluís Vives, traduït per aquells anys a la cort valenciana per Giustiniani, o d'altres tractats de temàtica matrimonial provinents de l'humanisme nòrdic. Paral·lelament a les obres llatines i a llurs traduccions, en el mateix context comença a ser habitual la presència de literatura matrimonial en castellà, i és enmig de l'auge d'aquest gènere que s'entén, segons apunta Martínez, la publicació d'obres de l'estil dels *Consells* i de la *Disputa de viudes i donzelles*. L'obres profanes de Pineda, doncs, no són un producte aïllat de la producció de l'època, i l'estil, la llengua i fins i tot alguns dels tòpics que fa servir, són hereus dels models de la literatura profana precedent, representada per Roig, Fenollar, Gassull, etc., encara vigent i viva a les premses valencianes de la primera meitat del sis-cents.

Comptat i debatut, el treball de Martínez constitueix un *corpus* d'estudi necessari que realitza valuoses aportacions per a la comprensió de la literatura profana valenciana de les darreries del cinc-cents. Hom ha tractat d'esbrinar la naturalesa del fenomen, de comprendre el perquè de la rica manifestació literària produïda a la ciutat de València en aquest període, per deduir i reflexionar sobre l'abast i la importància d'aquest corrent cultural. Considerar el fenomen com un fet aïllat de segur no ha contribuït a comprendre'l; potser, tenir present els punts de contacte amb la tradició precedent i coetània, tant catalana com de la resta de l'àmbit romànic, pot aportar noves claus interpretatives interessants. I aquest és, al meu parer, un dels valors més remarcables del volum ressenyat.

Tot i que els treballs havien estat publicats prèviament, la lectura del volum sencer permet tenir una visió de conjunt del cicle d'obres aplegades al *Cançoner satíric*

valencià de Miquel i Planas i, a mesura que avança la lectura, es fa més i més palès el fet que no ens trobem davant d'obres aïllades, sinó de texts que no s'entenen al marge de la tradició que els precedeix. Així mateix, els treballs més centrats en obres concretes aporten noves perspectives d'estudi que permeten apreciar la riquesa de les composicions i els particularismes que les separen. Tot plegat ofereix una completa visió de conjunt sobre una literatura que ha estat sovint menystinguda, sovint prejudicada per la temàtica satírica i burlesca. Constitueix, doncs, una aportació necessària als treballs que revisen la literatura de l'època i que aporta llum per anar més enllà dels tòpics i les classificacions reduccionistes i estereotipades.

CARME ARRONIS I LLOPIS
Universitat d'Alacant

Hèctor Càmarà i Sempere, *La Mare de Déu en el Flos Sanctorum* romançat (1494), Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2009, 246 pp.

És innegable l'impacte que va produir en la cultura religiosa dels segles XIII i XIV l'aparició de l'obra del dominicà Jacobus de Voragine (c. 1226-1298). La seua obra principal, coneguda com *Legenda aurea*, va suposar la recopilació de nombroses tradicions hagiogràfiques anteriors, les quals es van transmetre a la cultura religiosa popular i a la literatura culta. Sense la col·lecció de Voragine no es pot comprendre gran part de la iconografia religiosa culta i popular, fins i tot en casos tan coneguts com és la iconografia de Sant Jordi.

Una prova evident de la repercussió de la *Legenda aurea* en la cultura medieval catalana és la proliferació de traduccions, les quals, prenent la funció de l'obra llatina original, es convertien en una mena de col·lecció de tradicions i llegendes que configuraven els trets fonamentals dels principals personatges del devocionari popular. Aquestes traduccions a llengües populars van rebre el nom llatí de *Flos sanctorum*, nom en què segurament hem d'entendre l'excel·lència selectiva de la col·lecció hagiogràfica. Es conserven cinc manuscrits de la versió catalana completa del *Flos sanctorum*, tots del segle XIV, a París, Barcelona, Vic, Madrid i El Escorial. Si afegim a aquest llistat els manuscrits dels segles XIV i XV amb la versió incompleta del *Flos sanctorum* català, la xifra pujarà fins a disset testimonis. L'aparició de la impremta va donar encara més